

Ushikamani wa Takriri katika Tamthiliya Teule za Kiswahili

Mussa Mohamed

Ikisiri

Makala hii imelenga kufanya uchambuzi wa ushikamani wa kimsamiati katika tamthiliya teule za Kiswahili. Tamthiliya zilizoteuliwa ni *Ngoswe Penzi Kitovu cha Uzembe* iliyoandikwa na Edwin Semzaba na *Kaptula la Marx* iliyoandikwa na Euphrase Kezilahabi. Uchambuzi umehusisha maonesho mawili; onesho moja kutoka kila tamthiliya. Lengo la uchambuzi huu ni kuangalia namna ambavyo takriri inaweza kutumika katika kufananisha na kutofautisha tamthiliya hizi zilizoandikwa na waandishi tofauti tena katika vipindi tofauti. Mwongozo uliotolewa na Halliday na Hassan (1976) na Kahigi (1997) ndio uliotumika katika uchambuzi wa matini hizo.

Matokeo yanaonesha kuwa tamthiliya hizi zinafanana na kutofautiana, kwa kuzingatia aina ya takriri iliyotumika na umbali wa sentensi zinamopatikana takriri hizo. Katika tamthiliya zote mbili marudio ya neno lile lile yametumika kwa kiwango kikubwa zaidi ukilinganisha na aina nyingine ya takriri. Kuhusu umbali wa ushikamani, imebainika kuwa, wakati katika tamthiliya ya *Kaptula la Marx* kumekuwa na ujitokezaji mkubwa wa takriri katika sentensi zenye umbali wa zaidi ya sentensi 11 (sawa na 35.6%), katika tamthiliya ya *Ngoswe*, takriri imejitokeza zaidi katika sentensi zenye umbali wa kati ya sentensi 1-4 (sawa na 31%). Kuhusu malengo ya takriri, pamoja na malengo mengine, takriri zimetumiwa kwa lengo la kubainisha dhamira kuu au mhusika anayebeba dhamira hizo.

Utangulizi

Lengo la makala hii ni kufanya uchambuzi wa ushikamani wa takriri kama unavyojitokeza katika tamthiliya za *Ngoswe Penzi kitovu cha uzembe* iliyoandikwa na Edwin Semzaba na ile ya *Kaptula la Marx* iliyoandikwa na Euphrase Kezilahabi. Uchambuzi umelenga katika kulinganisha tamthiliya hizi kwa kuangalia namna takriri ilivyotumika kwa kuzingatia aina ya takriri, umbali na sababu za ujitokezaji huo (malengo ya takriri). Hata hivyo uchambuzi umefanywa kwa kuzingatia maonesho mawili tu, onesho la kwanza kutoka katika kila tamthiliya. Maonesho haya ya mwanzo yameteuliwa kwa kuzingatia kuwa ni sehemu ambazo wasanii wamekusudia kueleza kile walichokikusudia na kuwa maonesho yanayofuata ni mwendelezo wa yale waliyoyaeleza katika onesho la kwanza. Mwisho makala imetoa hitimisho na mapendekezo kwa watu wengine watakaopenda kufanya tafiti zao katika uwanja huu.

Ushikamani¹ hujidhihirisha pindi ufafanuzi wa kipengele kimoja katika matini unategemea kipengele kingine kilichotangulia au kinachofuata. Kimoja ni kisabiki cha kingine kwa maana kwamba hakiwezi kueleweka vema bila kukirejelea kingine.

Rejelea mifano ifuatayo:

- (1) Wanafunzi wengi walidhani kuwa chuo kitafungwa mwaka mzima. Lakini walimu hawakudhani **hivyo**.
- (2) Baraza liliamua kuchukua hatua **hizi**: chuo kifungwe, wanafunzi wote warudi majumbani mwao, kisha warudishwe chuoni kwa masharti.

Katika sentensi hizo, ili kupata maana ya **hivyo** katika mfano wa (1) inatulazimu kurejelea sentensi ya nyuma; hii ni anafora. Katika mfano wa (2) neno **hizi** linaturejesha katika vishazi vinavyofuata ili kufahamu kilichotokea; hii ni katafora.

Jambo muhimu la kuzingatia ni kwamba ushikamani haufungiki kwenye sentensi; ushikamani baina ya sentensi na sentensi, na baina ya aya na aya ni muhimu zaidi katika uchanganuzi wa kielimu-mitindo. Kwa mtazamo huu, ushikamani unaweza kuwepo baina ya vipengele kwa umbali wa sentensi moja, mbili, tatu, n.k. kulingana na ukubwa wa matini.

Aina za ushikamani

Ushikamani waweza kugawanyika katika makundi mawili, ambayo ni ushikamani wa kisarufi na ushikamani wa kimsamiati. Hapa tutaeleza kwa ufupi aina hizi.

Ushikamani wa kisarufi ni ushikamani unaohusu vipengele mbalimbali vya kisarufi vilivyomo katika sentensi. Katika lugha ya Kiswahili ushikamani huu unahusisha pia matumizi ya viambishi mbalimbali vinavyoturejesha katika sentensi iliyotangulia au inayofuata ili kuweza kupata tafsiri husika.

Zifuatazo ni aina mbalimbali za ushikamani wa kisarufi.

Urejezi ni ushikamani unaohusisha vipengele viwili vya kiisimu, vile kwamba kimoja hukirejelea kingine ili kipatiwe tafsiri na hatimaye kuweza kueleweka. Urejezi huu waweza kuwa katika sentensi iliyotangulia (anafora) ama sentensi inayofuata (katafora).

Ushikamani wa kiurejezi hujumuisha vionyeshi mfano *huyu, hicho, hawa, kile n.k.*, vimilikishi mfano *yeye, wewe, sisi n.k.* pamoja na viambishi wakilishi katika lugha ya Kiswahili. Tazama mifano ifuatayo:

- (3) Katika ajali ya treni huko Mpwapwa walifariki watu sita **mwingine** alifariki akiwa anakimbizwa hospitali pakaa na maiti saba.
- (4) Baada ya kufukuzwa chuo wanafunzi wameanza kulipa ada wanayodaiwa. **Hawa** ni wale wanaotoka kwenye familia za wazazi wenye uwezo kifedha.

¹ Kwa maelezo zaidi kuhusu dhana hii, rejelea Halliday na Hasan (1976) na Kahigi (1995, 1997).

(5) Raisi wetu, baada ya kusikiliza malalamiko yetu kuhusu ujambazi, alichukua hatua zifuatazo: kuamuru polisi wafanye doria ya usiku, kuamuru ulinzi jumuishwa wa sungusungu ufululiwe, na kura ya siri iendeshwe na wakuu wa wilaya kubaini majambazi.

Kwa kuchunguza mifano hiyo tunabaini kuwa mfano wa (3-4) kuna urejezi wa kianafora; wakati sentensi ya (5) inatudhihirishia aina nyingine ya urejezi ambao ni katafora (yaani urejezi wa sentensi inayofuata).

Jedwali lifuatalo linaonesha aina mbalimbali za urejezi katika lugha ya Kiswahili

Aina ya urejezi	Mifano
Vimilikishi	yangu, yako, yetu, yenu, yao
Vionyeshi	huyu, huyo, kile, hicho,
Viwakilishi nafasi	mimi/sisi, wewe/ninyi, yeye/wao
Viambishi wakilishi	ni-, u-/ku-, a-/mu- n.k

Ubadala

Hii ni aina ya ushikamani inayohusisha vipengele mbalimbali vya kiisimu kwa maana kwamba kile kinachofuata chenzie ni kibandala ya kile kilichotangulia. Kama ilivyo katika ushikamani wa urejezi, taarifa iliyopo katika sentensi moja hupatikana kwa kurejelea sentensi iliyotangulia.

Tuangualie mifano ifuatayo ili kuweza kuelewa dhana ya kiubadala:

(6) Unatakiwa kusoma kwa makini. Usipofanya *hivyo* utafeli mtihani.

(7) Mkuu wa shule alimuagiza mwalimu Loth anunue kamusi, chaki na vitabu vya kiada. Hata hivyo Mwalimu Loth hakununua *vitu hivyo*.

Katika mfano wa (6) *fanya hivyo* ni kibandala cha unatakiwa kusoma kwa makini. Kadhalika katika mfano wa (7) *vitu hivyo* ni kibandala cha kamusi, chaki na vitabu vya kiada.

Udondoshaji, kama ubadala, upo kwenye kiwango cha kisarufi. Tofauti na ubadala katika ushikamani huu, badala ya kuwepo kwa kibandala kuna ziro au kapa. Hata hivyo tafsiri ya vijenzi vinavyohusika ipo wazi.

Hebu tuchunguze mifano ifuatayo ili kuweza kuelewa vema dhana ya udondoshaji.

(8) Mtoto wangu ameshalipa ada, **wako** hajalipa

(9) Mbunge wetu amepata uwaziri, **wao** hajapata

Katika mifano hapo juu, ili kupata maana ya *wako*, *wao* na *yenu* inatubidi kurejelea maneno yaliyo katika vishazi vilivyotangulia ambayo ni *Mtoto*, *Mbunge*, na *Taasisi*.

Uunganishaji unahusisha maneno ambayo hutumika katika kuunganisha vipengele mbalimbali katika matini.

Ifuatayo ni mifano ya viunganishi toka katika lugha ya Kiswahili:

(10) Mvua imenyeshwa sana *ingawa* wakulima hawajaandaa mashamba.

- (11) Mwisho wa mwezi umefika *lakini* mishahara haijaingizwa benki.

Viunganishi pia hutumika mwanzoni mwa sentensi au aya kubainisha uhusiano wa sentensi au aya hiyo na sentensi au aya iliyotangulia. (Kwa maelezo zaidi taz. Kahigi (1995, 1997)).

Aina nne za ushikamani nilizozifafanua hapo juu, yaani urejezi, ubadala, udondoshaji na uunganishaji ziko katika kundi la ushikamani wa kisarufi. Ushikamani wa kisarufi hutofautiana na ushikamani wa msamiati, ambao tunahusika nao katika makala hii.

Ushikamani wa kimsamiati ni ushikamani unaojikita kwenye uteuzi wa msamiati. Uteuzi huu kwa kiasi kikubwa unahusu marudio ya neno lilelile, sinonimu au sinonimu ya karibu, neno jumuishi, maneno yenye unyume, maneno yaliyo kwenye seti moja isiyo katika mpangilio maalumu.² Zipa aina mbili za ushikamani wa kimsamiati. Aina hizi ni maneno tangamano na takriri.

Maneno tangamano ni aina ya ushikamani wa kimsamiati unaohusu mjumuisho wa maneno ambayo yanaweza kutokea pamoja. Halliday na Hasan (1976) na Kahigi (1995, 1997) wameainisha aina mbalimbali za ushikamani huu kama ifuatavyo:

- Maneno yenye unyume mfano juu... chini, mbele.... nyuma na kulia.... kushoto
- Maneno yaliyo katika mkufu mmoja wa maana mfano ijumaa... jumamosi, januari..... februari, moja....mbili.
- Maneno yaliyo katika seti moja isiyo katika mpangilio maalum mfano nyeusi... nyekundu, barabara ... reli na paa.....sakafu
- Maneno yenye uhusiano wa karibu mfano nyumba... mlango, uso... pua, mti tawi
- Hiponimia jumuishi zilizo katika kundi moja mfano kiti ... meza (samani), mbuzi.....kondoo (wanyama).

Takriri

Katika makala hii, takriri itachukuliwa kuwa ni aina mojawapo ya ushikamani wa kimsamiati inayohusu marudio ya neno lilelile, sinonimu au sinonimu ya karibu, neno kuu au neno jumuishi.

Marudio ya Neno Lile Lile

Mfano wa takriri unaonekana vyema katika ubeti huu:

Kweli kito mahabu, Mwenyezi nijaze *kweli*
Kweli siri ya ajabu, huwapa watu fadhili
Kweli chimbo la johari, linamhimili la *kweli*
Kweli inatafakuri, husema na hujadili
(Kahigi na Mulokozi 1979:45)

² Tazama pia Halliday na Hassan (1976:274) na Kahigi (1997) kwa maelezo zaidi kuhusu dhana ya ushikamani wa msamiati

Tukirejelea ubeti huu uliochukuliwa kutoka kwenye shairi la *Kwelila* Shaaban Robert kama lilivyonukuliwa na Kahigi na Mulokozi, tunaweza kuona takriri ya neno *kweli*. Ikumbukwe kuwa hili pia ni jina la shairi ambapo mtunzi amelirudia katika kila mstari wa ubeti huu. Katika kazi zake nyingi, Shaaban Robert amekuwa akisisitiza sana juu umuhimu wa uadilifu na ukweli kwa wanadamu. Hivyo basi marudio ya neno hili ni katika kuisisitiza maudhui hayo ambayo daima amekuwa akiwausia wanajamii kupitia katika kazi zake mbalimbali. Kadhalika, wakati mwingine tunaweza kubaini msimamo na falsafa ya mwandishi kwa kuangalia pamoja na mambo mengine matumizi ya takriri

Sinonimu/Sinonimu ya Karibu

Hii ni aina ya takriri inayohusu uhusiano wa maneno yanayofanana kwa maana kuwa yana uhusiano wa karibu ambapo neno moja linaweza kutumika badala ya jingine bila kuathiri maana halisi. Wakati mwingine maneno yanayorudiwa kutoka katika kategoria moja hadi nyingine, mathalani andika (kitenzi) na mwandiko (nomino) na mengine mengi yenye mwelekeo kama huu huweza kuwekwa katika aina hii ya takriri.³

Rejelea mfano ufuatao:

Yule mzee alimuusia mjukuu wake kuwa **mtu ambaye hajui** na hajui kuwa hajui, ni mjinga **mjinga**. Mtu huyu ni wazi kuwa **hajaelimika**. Hivyo ni vema kumuelimisha kila inapobidi.

Katika mfano huo fungu **mtu ambaye hajui** na maneno *mjinga* na *hajaelimika* yana uhusiano wa ki-sinonimu kwa kuwa moja huweza kutumika badala ya jingine.

Neno Jumuishi

Hii ni aina nyingine ya takriri ambapo neno moja hutumika katika kujumuisha maneno mengine.

Rejelea mfano ufuatao:

Zuwena aliambatana na **mume** wake katika tafrija ile. **Mwanaume huyu** alionekana mtanashati kiasi cha kumvuta kila mtu pale ukumbini.

Katika mfano huu neno *mwanaume* limetumika kama neno jumuishi la *mume* kutokana na ukweli kuwa sifa ya mtu kuwa mume ni sharti awe mwanaume.

Neno Kuu

Hii ni aina nyingine ya takriri ambapo neno moja hutumika kama neno kuu ambalo hujumuisha maneno mengine katika matini.

Rejelea mfano ufuatao:

Huko nje wamebaki **wanawake** na **watoto tu**. **Watu** hawa wanahitaji uangalizi wa karibu.

³ Makala hii imezingatia zaidi muktadha kuliko maana ya kikamusi

Katika mfano huo neno *watu*, limetumika kama **neni kuu**. Neno hili linajumuisha maneno yaliyotangulia ambayo ni *wanawake* na *watoto*.

Hata hivyo kimsingi hakuna tofauti kubwa baina ya **neni jumuishi** na **neni kuu**. Maelezo na mifano iliyotolewa hapo juu ni mfano tosha kwa hoja hii. Kwa msingi huo basi yawezekana moja likatumika kuwakilisha jingine, ikiwa na ikiwa tu maneno hayo yanabeba dhana moja kulingana na muktadha husika.

Baada ya maelezo hayo, sehemu ifuatayo itahusu uwasilishaji na uchambuzi wa matini teule ili kuweza kubaini umbali, aina ya ushikamani na dhima za takriri kama ziliyotumika katika matini hizo.

Hata hivyo kabla ya kuwasilisha data ni vema nikaanza kwa kutoa ufafanuzi wa misimbo iliyotumika katika uchamuzi huo. Marudio ya neno lilelile (**NL**), Sinonimu ama sinonimu ya karibu (**Sn**), Neni jumuishi / Neni kuu (**NJ**). Umbali wa ushikamani (**S.0- S.11** na kuendea): **S** hapa inasimama badala ya sentensi.

Uwasilishaji na uchambuzi wa data

Kama nilivyoeleza katika utangulizi wangu, uchambuzi huu utahusisha maonesho mawili, moja toka katika tamthiliya ya *Ngoswe Penzi Kitovu cha Uzembe* na jingine toka katika tamthiliya ya *Kaptula la Marx*. Nitaanza kwa kutoa maelezo mafupi kuhusu tamthiliya na hasa maonesho niliyoyashughulikia. Maelezo hayo yatafuatiwa na majedwali yanayoonesha aina za takriri kwa asilimia kama ziliyotumika na umbali wa ushikamani. (Uchambuzi unaoonyesha aina za takriri na umbali wa ushikamani umeambatishwa kama Kiambatisho mwishoni mwa makala.) Majedwali hayo yatafuatiwa na uchambuzi wa data. Zoezi hili litafanywa kwa kuzingatia ulinganifu wa tamthiliya hizi kama nilivyoeleza katika utangulizi na sehemu ya mwisho itakuwa ni hitimisho na mapendekezo.

Ngoswe Penzi Kitovu cha Uzembe

Hii ni tamthiliya ilyoandikwa na Edwin Semzaba. Inahusu mgongano wa maisha baina ya wakazi wa mijini na vijini. Mwandishi anatuonesha namana ambavyo watoto wa kike wanavyonyimwa uhuru wa kuhoji juu ya mambo ya msingi.

Mazoea: Hivi mama huyu mgeni anatoka wapi?

Mama Mazoea: Unauliza nini nawe. Hakuhusu! Unasikia?

Mama Inda: Usimsemeseme mtoto hivyo nawe! Kuuliza kutaka kujua kuna ubaya gani?

Mama Mazoea: Baba yake unamjua ukali wake. Maswali kama hayo hayapendi...hata mie siyapendi. (uk.3) Hapa mwandishi anatuonesha namna wanawake wanavyonyimwa uhuru hata wa kuhoji mambo ya msingi.

Hii ni kutokana na mila na desturi zinazolenga kulinda maslahi ya wanaume zaidi na kuwanyima wanawake haki yao ya msingi. Hivyo basi kwa kuwa onesho hili linahusika na safari ya *Ngoswe* kuwasili kijijini kumekuwa na

takriri nyingi kuhusu uhesabuji watu. Ufafanuzi zaidi kuhusu takriri katika matini hii utatolewa katika sehemu inayofuata baada ya kuwasilisha data.

Jedwali la 1: Aina ya Takriri katika Ngoswe-Penzi kitovu cha uzembe

Aina ya Takriri	NL	Sn	NJ
Idadi ya ala za ushikamani	130	25	2
Asilimia	83%	16%	1%

Jedwali la 2: Umbali wa Ushikamani katika Ngoswe-Penzi kitovu cha uzembe

Umbali wa sentensi	Ushikamani baina ya sentensi na sentensi	Ushikamani baina ya sentensi 1-4	Ushikamani baina ya sentensi 5-10	Ushikamani baina ya sentensi 11 na kuendelea
Jumla	36	49	33	39
Asilimia	23%	31%	21%	25%

Kaptula la Marx

Hii ni tamthiliya iliyoandikwa na Euphrase Kezilahabi. Inafafanua namna utawala uliopo madarakani unavyowanyima watawaliwa haki yao ya msingi ya kuhohji mambo mbalimbali. Watu wanaoonekana kufanya hivyo wanahukumiwa kifungo, kwani huonekana kuwa ni watu hatari sana katika jamii. Mwandishi anamtumia mhusika wake ambaye ni Mfungwa namba 5 katika kubainisha haya.

Mfungwa 5: Sikilizeni. Nimepata tetesi kuwa sisi watu sita tuliomo humu tunafikiriwa kuwa ni watu hatari huko nje. Sisi tu wafungwa wa kisiasa. Ndiyo maana kwa muda wa miaka mingi iliopita hatujaona nje. Chakula kinaning'inizwa juu ya kuta kwa kamba, mradi tu tusione nje. Mwishowe tumepoteza hata fahamu za wakati. Sasa tutafute mbinu zitakazotuwezesha kuona hali ya nje ili tuwe pamoja na ulimwengu. (uk.2).

Kutokana na wahusika wengi kulalamika juu ya kunyimwa haki ya msingi hata ya *kuona nje*, pamekuwa na takriri nyingi zinazohusu *kuona nje* na *wafungwa*.

Kadhalika katika sehemu ya mwisho wa onesho hili kuna marudio ya sentensi katika kuonesha dhana ya umoja. Hapa mfungwa namba 6 amekuwa akiwakumbusha wafungwa wenzie juu ya katiba yao na kisha wafungwa wote wamekuwa wakirudia yale yanayotamkwa na mhusika huyu. Hapa tunajifunza manibo kadhaa; kwanza mwandishi anataka kutueleza kuwa mhusika huyu ndiye kiongozi wa kundi la wafungwa (wahusika wengine) kwani amekuwa akiheshimiwa kwa kila kauli yake aliyoitoa na hata kuwalazimisha wenzie wote kukariri kile anachokisema. Pili, kwa kuwa wahusika hawa walikuwa wakirudia maneno yaleyale anayoyasema mhusika huyu mara tu baada ya kumaliza, ni wazi kuwa kumekuwa na marudio ya neno lilelile ambayo yapo baina ya sentensi na sentensi.

Jedwali la 3: Aina ya Takriri katika *Kaptula la Marx*

Aina ya Takriri	NL	Sn	NJ
Idadi ya ala za ushikamani	143	78	12
Asilimia	61.3%	33.5%	6.2%

Jedwali la 4: Umbali wa Ushikamani katika *Kaptula la Marx*

Namba ya sentensi	Ushikamani baina ya sentensi na sentensi	Ushikamani baina ya sentensi 1-4	Ushikamani baina ya sentensi 5-10	Ushikamani baina ya sentensi 11 na kuendelea
JUMLA	71	53	26	83
ASILIMIA	30.5%	22.7%	11.2%	35.6%

Baada ya kufafanua dhana ya ushikamani kwa nadharia zaidi na hatimaye kutoa ufafanuzi mfupi wa matini niliozozichambua ni vema basi tukaangalia matokeo ya uchambuzi huo. Kwa kuwa lengo la uchambuzi huu ni kuhusianisha tamthiliya mbili, matokeo ya uchambuzi yamebainishwa kwa mfumo wa kufanana na kutofanana kwa tamthiliya hizi kintindo. Uchambuzi unazingatia data zilizowasilishwa katika jedwali la 1-4.

Matokeo ya Uchambuzi wa Data

Matokeo ya uchambuzi wa data yanafafanuliwa kwa kuzingatia kufanana na kutofautiana kwa tamthiliya hizi. Tutaanza na kipengele cha kufanana kwa matini hizi.

Aina ya takriri: matokeo ya uchambuzi yanatuonesha kuwa takriri kama marudio ya neno lilelile imejitokeza kwa kiasi kikubwa zaidi katika tamthiliya hizi (sawa na 83% katika *Ngoswe* na 61.3% katika *Kaptula la Marx*.) Hivyo basi maandishi hawa wametumia zaidi takriri kama marudio ya neno lilelile ili kuweza kufikisha ujumbe moja kwa moja bila kuwachosha sana wasomaji. Marudio ya neno lilelile pia yanatokana na aina ya msamiati wenyewe. Mathalani katika tamthiliya ya *Ngoswe*, mhusika Mazoea amekuwa akitajwa moja kwa moja bila kuwafanya wasomaji wajiulize maswali mengi. Zaidi ya hayo, ni vema ifahamike kuwa wakati mwingine yawezekana jina hilo likawa linamrejlea mtu mwingine. Hii inategemea na idadi ya wahusika na sifa zao kama walivyotumiwa na mwandishi katika kazi husika. Pia takriri ya majina kama Mazoea imezingatia maneno ya wahusika na wala si kama mhusika anayezungumza. Hii ina maana kuwa Mazoea amechukuliwa kama mhusika anayerejelewa na wahusika wengine na si kama mhusika anayezungumza mwenyewe.

Hivyo basi, marudio ya neno lile lile imeonekana ndiyo takriri itakayoweza kuwagusa watu na kufikisha ujumbe kwa haraka zaidi bila kufikirisha sana. Wakati mwingine mwandishi hutumia aina hii ya takriri ili kutia msisitizo wa jambo fulani. Mathalani katika tamthiliya ya *Kaptula la Marx*, mwandishi amutumia sana takriri hii pale alipokuwa anataja katiba ya wahusika wake aliwapa jina la wafungwa. Hapa ametumia aina hii ya takriri ili kuonesha

msisitizo wa hali halisi iliyopo katika jamii na msimamo wa wanajamii. Aina hii ya takriri ndiyo iliyozeleka na watu wengi kwani wengi wetu tukitajiwa takriri dhana ya kwanza inayojengeka akilini mwetu ni marudio ya neno lilelile na ndipo baadaye tunapoweza kufikiria kuhusu aina nyingine za takriri kama sinonimu na neno jumuishi.

Umbali wa sentensi: Kama nilivyodokeza katika utangulizi wangu, takriri yaweza kubainishwa katika sentensi zenye umbali tofauti tofauti kutegemeana na lengo la mwandishi. Ni kutokana na mantiki hii ndiyo maana katika matini zote mbili nilizozichambua, ushikamani uliojitokeza zenye umbali wa sentensi 11 na zaidi umejitokeza kwa wingi kuliko hata ule uliopo baina ya sentensi (35.6% katika Kaptula la Marx na 25% katika Ngoswe). Kadhalika, katika tamthiliya zote hizi kumekuwa na ujitokezaji mdogo wa takriri katika sentensi zenye umbali wa sentensi 5-10 (sawa na 21% katika Ngoswe na 11.2% katika Kaptula la Marx) Hii inatupa picha kuwa ujumbe mkuu wa waandishi hawa ama umejikita zaidi katika sentensi zenye umbali wa zaidi ya sentensi 11 (Kaptula la Marx) au katika sentensi zenye umbali wa baina ya sentensi 1-4 (Ngoswe-Penzi Kitovu cha Uzembe)

Ni vema pia tukabaini kuwa kujitokeza huku kwa takriri hakutokei tu kwa bahati mbaya bali kuna sababu za msingi. Katika tamthiliya ya Ngoswe, kwa mfano Mazoea amekuwa akitajwa mara kwa mara kwani ndiye aliyebeba ujumbe mzito na ambaye amekuwa sambamba na mhusika mkuu hadi mwisho. Hali hii inaleta uwezekano wa kuwa na takriri katika umbali unaozidi sentensi 11. Kadhalika katika tamthiliya ya Kaptula la Marx, neno kama *wafungwa* limekuwa likirudiwa toka mwanzo hadi mwisho. Hii ni kutokana na ukweli kuwa wafungwa hawa wanabeba ujumbe mzito wa mateso na vitisho wanavyofanywia watetezi wa haki za raia.

Malengo ya takriri ni kipengele kingine kinachoweza kutumika katika kuangalia uhusiano uliopo katika tamthiliya hizi. Katika tamthiliya zote mbili takriri zimetumika pamoja na malengo mengine, ili kubainisha ama dhamira kuu ama wahusika watakaobeba dhamira hizo.

Katika tamthiliya ya Ngoswe, Mzee Mitomongi na Mazoea wanatajwa sana kwani hawa ndio wanaambatana na mhusika mkuu Ngoswe katika kufikisha ujumbe kwa hadhira husika. Mazoea ndiye aliyemchanganya Ngoswe hata akaisahau kazi iliyompeleka kijijini. Mitomongi kwa upande mwingine ndiye mwenyeji wa Ngoswe (baba yake Mazoea) na ndiye aliyekuja kuchoma kumbukumbu zote za sensa. Hivyo mwandishi ameamua kuwataja mara kwa mara wahusika hawa ndani ya kazi ili kuweza kubainisha nafasi zao za uhusika.

Pia kutajwa kwa mara kwa mara kwa maneno kama *kuhesabu watu* hakukuja kwa bahati mbaya kwani mwandishi alikuwa na lengo la kutubainisha dhamira kuu iliyomo katika onesho hili napengine katika maonesho yanayofuata.

Katika tamthiliya ya Kaptula la Marx kadhalika, kumekuwa na marudio ya maneno kama wafungwa ili kuonesha namna uongozi uliopo madarakani usivyoongoza kwa misingi ya utawala bora. Pamekuwa pia na takriri ya maneno kama huko nje katika kuonesha kuwa kuna watu waliowekwa ndani na kuzuiliwa kuona nje kutokana na wao kuhoji kuhusu haki za raia. Katika sehemu ya mwisho ya onesho hili kumekuwa na marudio ya sentensi nzima ambapo mhusika namba6 amekuwa akiwakumbusha wenzake katiba yao na hivyo kuwataka nao warudie kile anachokisema. Hapa mwandishi anataka kuieleza hadhira juu ya jambo zito na muhimu kupitia katika katiba yao. Mathalani pale anaposema *tukitoka jela tutahakikisha hakuna namna yeyote ya dhuluma, vitisho, ubaguzi, rushwa, uonevu na upendeleo* ambapo wenzie nao wanarudia kama alivyosema kiongozi wao kwani hii ndiyo katiba yao. Kimsingi mwandishi anabainisha msimamo wake juu ya mustakabali wa maisha ya walalahoi kwa kutumia kile anachokiita katiba ya wafungwa hawa, ambao kiwakilisho cha wapigania-haki walioko katika jamii yetu.

Pamoja na kuwa tamthiliya hizi zinafanana kwa namna moja ama nyingine kimtindo, zipo pia tofauti kadha wa kadha.

Aina ya takriri: Licha ya kuwa marudio ya neno lile lile imeonekana kuwa na takriri iliyojitokeza zaidi katika tamthiliya hizi, zinatofautiana katika kiwango cha utekeaji huo, mathalani katika tamthiliya ya *Ngoswe* aina hii ya takriri ni 83% wakati katika *Kaptula la Marx* ni 61.3%. Hii inatubainishia kuwa mwandishi wa *Ngoswe* ametumia kwa kiasi kikubwa marudio ya neno lilelile kuliko ilivyokuwa kwa mwandishi wa *Kaptula la Marx*. Yaelekea kuwa tofauti hii inatokana na matumizi makubwa ya majina halisi ya wahusika kama Mazoea na Mitomingi yaliyotumiwa na mwandishi huyu.

Umbali wa Sentensi: Waandishi wa tamthiliya hizi wametofautiana katika kipengele hiki. Wakati katika tamthiliya ya *Kaptula la Marx* kumekuwa na ujitokezaji mkubwa wa takriri katika sentensi zenye umbali wa zaidi ya sentensi 11 (sawa na 35.6%), katika tamthiliya ya *Ngoswe*, takriri imejitokeza zaidi katika sentensi zenye umbali wa kati ya sentensi 1-4 (sawa na 31%)

Hitimisho

Takriri ni ala muhimu ya ushikamani inayoweza kutumika katika kulinganisha kazi mbalimbali zilizo katika utanzu mmoja ama katika tanzu mbili tofauti. Hata hivyo ni vema ikafahamika kuwa takriri haifungwi na darajia la neno tu, bali kuna wakati mwingine msanii huweza kurudia sentensi nzima (au msatri katika ushairi). Katika sehemu ya mwisho ya onesho la kwanza la *Kaptula la Marx* ambalo limefanyiwa uchambuzi katika makala hii, mwandishi ametumia takriri kadhaa za sentensi nzima. Maswali ya msingi ya kujiuliza hapa ni kuwa, hivi tukiangalia neno moja moja katika mfululizo wa sentensi nyingi *zilizojirudia*, tunapata athari sawa na ile ambayo tungeipata kama tungeangalia takriri katika darajia ya juu zaidi kama virai, vishazi na sentensi? Je tunaweza kuchambua takriri katika darajia mbili

kwa wakati mmoja? Mathalani, darajia ya neno na ile ya virai au sentensi katika kazi moja? Katika matini za ushairi na nyimbo ambapo kunakuwa na marudio ya mstari na wakati mwingine ubeti mzima, je ni sahihi kufanya uchambuzi wa takriri kwa kuzingatia marudio ya neno moja moja?

Hata hivyo, kutokana na uchambuzi huu ni wazi kuwa tamthiliya hizi zinafanana sana kimtindo licha ya tofauti za asilimia za hapa na pale. Jambo la msingi la kuzingatia ni kuwa uchambuzi wa mtindo hauna budi kuzingatia pia maudhui ya kazi yenyewe. Hii ndiyo kusema kuwa tofauti ya kimaudhui yaweza kusababisha tofauti ya kimtindo. Kutokana na umuhimu wa ushikamani, hasa takriri kama ala mojawapo ya ushikamani wa kimsamiati, uchambuzi na utafiti zaidi hauna budi kufanywa. Katika kuchambua huko ni muhimu pia kutumia kazi nyingi ili kufikia hitimisho bora zaidi.

Kadhhalika uchambuzi ni vema pia ulenge kulinganisha kazi zilizo katika tanzu tofauti tofauti mathalani tamthiliya na riwaya au riwaya na ushairi.

Mwisho ufafanuzi zaidi juu ya dhana ya takriri kama ala mojawapo ya ushikamani ni vema ufanyike katika ngazi mbalimbali, kuanzia ngazi ya sekondari hadi vyuo vikuu. Hadi sasa wahakiki wengi wamekuwa wakiiangalia dhana hii kwa mtazamo finyu kuwa ni aina ya tamathali za usemi (ambayo huzingatia tu marudio ya neno lilelile) na kuacha vipengele vingine kama sinonimu na maneno jumuishi. Hii inawafanya wahakiki hawa waone kuwa takriri inapatikana tu katika sentensi moja ama baina ya sentensi na sentensi. Katika kufanikisha suala hili kazi mbalimbali zaweza kutumika kama mwongozo. (Makala ya Kahigi (1997) yaweza kuwa miongoni mwa kazi hizo). Hii ni kutokana na ukweli kuwa dhana ya ushikamani haijamakinikiwa vya kutosha hasa katika fasihi ya Kiswahili.

Marejeleo

- Halliday, M. A. K. and Hassan, R. (1976) *Cohesion in English*. London: Longman.
- Kahigi, K. K. (1995) 'Lugha katika Vitabu vya Watoto', katika *Kioo cha Lugha. Jarida la Kiswahili la Isimu na Fasihi*. Idara ya Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam. Juzuu 1, Na.1, uk.21-35
- Kahigi, K. K. (1997) 'Structural and Cohesion Dimensions of Style: A Consideration of some Swahili Texts in Maw (1974), katika *Journal of Linguistics and Language in Education* [New series]. Dar es Salaam: Department of Foreign Languages and Linguistics, University of Dar es Salaam. Vol.3, uk.1-79.
- Khatibu, M. S. (1986). "Tamathali za semi za Kiswahili" *Mulika No.18*. Dar es Salaam: Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili. Uk 16-28.
- King'ei, G. K (1987) "Uhakiki wa Usanifu wa lugha katika uandishi wa Ebrahim Hussein" *Mulika No.19*. Dar es Salaam: Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili. Uk..19-35.
- Mulokozi, M. M na Kahigi, K. K (1979), *Kunga za Ushairi na Diwani Yetu*. Dar es Salaam: Tanzania Publishing House

KIAMBATISHO: AINA NA UMBALI WA USHIKAMANI KATIKA TAMTHILIYA
TEULE

1. Ushikamani katika Ngoswe-Penzi kitovu cha uzembe

Na. ya sentensi	Idadi ya ala za ushikamani	Kipengele cha Ushikamani	Aina ya takriri	Umbali	Kipengele kinachoshikamanishwa
7	1	Mama	NL	S.1	mama
8	1	Mwanangu	NL	S.1	mwanangu
11	1	Mwanangu	NL	S.2	mwanangu
13	2	Balozi Mitomingi	Sn NL	S.0 S.0	Mjumbe wa nyumba kumi Mitomingi
16	1	Huzuni	NL	S.0	Huzuni
17	1	Huzuni	NL	S.1	Huzuni
18	1	Yupo	NL	S.0	yupo
21	3	Baba mtoto Mitomingi	Sn Sn NL	S.9 S.0 S.7	mwanangu Huzuni Mitomingi
22	1	Mwanaye	Sn	S.0	mtoto
23	1	Mama	NL	S.12	mama
24	3	Sio Kitu mwanangu	NL NL NL	S.12 S.12 S.12	sio kitu mwanangu
25	1	Mzee	Sn	S.7	Baba
27	2	Shikamoo mzee	NL NL	S.19 S.1	shikamoo mzee
28	2	Marhaba mwanangu	NL NL	S.19 S.3	marhaba mwanangu
29	2	Mzee Ngengemkeni	NL NL	S.1 N.16	mzee Ngengemkeni
30	2	Mitomingi Ngengemkeni	NL NL	S.0 S.0	Mitomingi Ngengemkeni
32	2	Uhesabuji watu	NL NL	S.0 S.0	uhesabuji watu
34	2	Kuhasabu watu	NL NL	S.0 S.0	uhasabuji watu
35	2	Kuhasabu watu	NL NL	S.0 S.0	kuhasabu watu
36	2	Ndiyo habari	NL NL	S.0 S.0	ndiyo habari
37	2	Kuhasabu watu	NL NL	S.1 S.1	kuhasabu watu
38	2	Nadhani Habari	NL NL	S.5 S.1	nadhani habari
39	1	Ndiyo	NL	S.2	ndiyo
40	3	Kuhasabu watu mgeni	NL NL NL	S.4 S.4 S.10	Kuhasabu watu mgeni
41	1	Mzee	NL	S.12	mzee
42	1	Mwanangu	NL	S.13	mwanangu

44	2	picha yangu	Sn NL	S.2 S.2	kitambulisho changu
46	1	Kuhesabu	NL	S.5	kuhesabu
47	1	Mzee	NL	S.5	mzee
48	1	Kesho	NL	S.0	kesho
51	4	Wazee kuhesabu kesho mgeni	NL NL NL NL	S.3 S.4 S.2 S.10	wazee kuhesabu kesho mgeni
52	1	Wajumbe wa Nyumba kumi	Sn	S.0	wazee
53	2	Watu Habari	NL NL	S.12 S.14	watu habari
56	1	Kazi	NL	S.4	kazi
57	1	Shaka	Sn	S.7	matatizo
58	3	Kesho wazee shughuli	NL NL Sn	S.6 S.6 S.1	kesho wazee kazi
60	1	Kesho	NL	S.1	kesho
61	1	Wenzangu	NL	S.9	wenzangu
62	3	Watu habari shaka	NL NL NL	S.8 S.8 S.4	watu habari shaka
63	1	Shida	Sn	S.6	Ngumu mno
64	3	Nyumba mtu mji	NL NJ Sn	S.11 S.6 S.11	nyumba mzee nyumba
66	1	Shule	NL	S.0	shule
67	1	Watoto	NL	S.1	watoto
68	3	Hawasomi shule bwana	NL NL NL	S.0 S.1 S.13	hawasomi shule bwana
70	3	Bwana utalala kibanda	NL Sn Sn	S.0 S.0 S.5	Bwana malazi nyumba
71	2	Kuzibaziba hivi karibuni	NL Sn	S.1 S.30	kutayarisha hivi karibuni
73	2	baba mazoea mgeni	Sn NL	S.42 S.21	Mitomingi mgeni
74	2	Mpakulie mgeni	Sn NL	S.0 S.0	niupakueje mgeni
75	1	Mzee	Sn	S.1	baba mazoea
76	2	Mama mgeni	NL NL	S.42 S.2	mama mgeni
80	1	Mtoto	NL	S.58	mtoto
81	1	Kuuliza	NL	S.2	unauliza
82	1	Baba	NL	S.8	baba
84	1	Siyapendi	NL	S.0	hayapendi
85	1	baba mazoea	NL	S.2	baba yake

86	4	Mazoea Mwanangu Bwana mahesabu	Sn Sn Sn Sn	S.3 S.3 S.8 S.33	mtoto mtoto mgeni kuhesabu
87	4	Kesho kuhesabiwa mzee Mitomingi	NL NL NL Sn	S.26 S.25 S.11 S.1	kesho kuhesabu mzee baba mazoea
90	1	Makaratasi	NL	S.0	makaratasi
91	1	Unaonaje	NL	S.1	nimeona
97	2	Mwanao maswali	NL NL	S.8 S.6	mwanao maswali
98	2	Ulimwona wapi	NL NL	S.8 S.6	nilimwona wapi
99	1	wakati gani	NL	S.3	wakati gani
100	1	Wapi	NL	S.0	wapi
102	1	Mazoea	NL	S.15	Mazoea
104	3	Baba unajua	NL NL	S.21 S.21	baba unamjua
105	2	Mtoto ukali	Sn NL	S.8 S.22	mwanao ukali
106	2	Mazoea chakula	NL NJ	S.3 S.33	Mazoea ugali
108	1	Tayari	NL	S.0	tayari
109	1	Chakula	NL	S.2	chakula
111	1	Akila	NL	S.0	kula
112	1	Nimewapakulia	NL	S.27	mpakulie
117	2	Kazi saa	NL NL	S.0 S.0	kazi saa
118	2	saa moja	NL NL	S.1 S.1	saa moja
119	4	saa moja jogoo kwanza	NL NL NL NL	S.0 S.0 S.2 S.2	saa moja jogoo kwanza
121	3	Uji saa moja	NL NL NL	S.4 S.4 S.4	uji saa moja
122	3	Pika saa moja	Sn NL NL	S.5 S.5 S.5	tengeneza saa moja
123	1	Mzee	NL	S.31	mzee
124	1	Mazoea	NL	S.16	Mazoea
125	6	Kesho Asubuhi Umtengenezee Baba Mgeni uji	NL NL NL NL NL NL	S.8 S.6 S.8 S.15 S.43 S.3	Kesho Asubuhi Umtengenezee Baba Mgeni uji
126	1	Nimesikia	NL	S.0	unasikia

86	4	Mazoea Mwanangu Bwana mahesabu	Sn Sn Sn Sn	S.3 S.3 S.8 S.33	mtoto mtoto mgeni kuhesabu
87	4	Kesho kuhesabiwa mzee Mitomingi	NL NL NL Sn	S.26 S.25 S.11 S.1	kesho kuhesabu mzee baba mazoea
90	1	Makaratasi	NL	S.0	makaratasi
91	1	Unaonaje	NL	S.1	nimeona
97	2	Mwanao maswali	NL NL	S.8 S.6	mwanao maswali
98	2	Ulimwona wapi	NL NL	S.8 S.6	nilimwona wapi
99	1	wakati gani	NL	S.3	wakati gani
100	1	Wapi	NL	S.0	wapi
102	1	Mazoea	NL	S.15	Mazoea
104	3	Baba unajua	NL NL	S.21 S.21	baba unamjua
105	2	Mtoto ukali	Sn NL	S.8 S.22	mwanao ukali
106	2	Mazoea chakula	NL NJ	S.3 S.33	Mazoea ugali
108	1	Tayari	NL	S.0	tayari
109	1	Chakula	NL	S.2	chakula
111	1	Akila	NL	S.0	kula
112	1	Nimewapakulia	NL	S.27	mpakulie
117	2	Kazi saa	NL NL	S.0 S.0	kazi saa
118	2	saa moja	NL NL	S.1 S.1	saa moja
119	4	saa moja jogoo kwanza	NL NL NL NL	S.0 S.0 S.2 S.2	saa moja jogoo kwanza
121	3	Uji saa moja	NL NL NL	S.4 S.4 S.4	uji saa moja
122	3	Pika saa moja	Sn NL NL	S.5 S.5 S.5	tengeneza saa moja
123	1	Mzee	NL	S.31	mzee
124	1	Mazoea	NL	S.16	Mazoea
125	6	Kesho Asubuhi Umtengenezee Baba Mgeni uji	NL NL NL NL NL NL	S.8 S.6 S.8 S.15 S.43 S.3	Kesho Asubuhi Umtengenezee Baba Mgeni uji
126	1	Nimesikia	NL	S.0	unasikia

127	3	Mazoea mgeni kula	NL NL NL	S.1 S.1 S.11	Mazoea mgeni kula
129	1	Hodi	NL	S.98	hodi
131	1	Caribú	NL	S.97	Caribú
133	2	Kuchukua vyombo	Sn NL	S.5 S.5	Kuondoa Vyombo
134	1	Vyombo	NL	S.0	Vyombo
136	2	Nifanye haraka	NL NL	S.5 S.5	fanya haraka
141	1	Salama	NL	S.0	Salama
142	1	Kukaa	NL	S.6	kaa basi
145	2	Nitakuja chukua	NL NL	S.11 S.11	nimekuja kuchukua
150	1	Mazoea	NL	S.22	Mazoea
JUMLA	157				

2. Ushikamani katika Kaptula la Max

Na. ya sent.	Idadi ya ala za ushikamani	Kipengele cha Ushikamani	Aina ya Takiriri	Umbali	Kipengele kinachoshikamanishwa
9	1	halafu	NL	S.0	halafu
17	1	mahali pa mafunzo	Sn	S.1	mahali pa mazungumzo
18	1	Chuo cha mafunzo	Sn	S.2	mahali pa mafunzo
21	1	sikilizeni	Sn	S.4	nyamazeni
22	2	watu sita humu	NJ Sn	S.17 S.4	yule bwana hapa
23	2	sisi wafungwa wa kisaiaasa	NL Sn	S.0 S.0	sisi watu hatari
24	1	nje	NL	S.1	nje
25	2	tusione nje	Sn NL	S.0 S.0	hatujaona nje
26	2	watu nje	NL NL	S.3 S.0	watu nje
27	1	wakati	NJ	S.2	miaka mingi
28	3	sasa kuona ulimwengu	NJ NL Sn	S.0 S.3 S.1	wakati hatujaona nje
29	2	nje tunajua	NL Sn	S.0 S.18	nje unajua
30	1	tueleze basi	Sn	S.18	tuoneshe basi
31	3	huko nje watu	NL NL NL	S.8 S.8 S.4	huko nje watu
32		ndiyo maana sisi wafungwa wa kisiasa	NL NL NL	S.7 S.8 S.8	ndiyo maana sisi wafungwa wa kisiasa

33	2	huko nje	NJ NL	S.2 S.2	huko nje
34	4	ndiyo maana sisi tumefungiwa humu	NL NL Sn NL	S.1 S.1 S.1 S.11	ndiyo maana sisi wafungwa humu
36	1	mke wangu	NJ	S.3	Wanawake
37	2	mimi nchi ya jirani	NJ NL	S.3 S.5	sisi nchi ya jirani
38	1	serikali	Sn	S.0	Nchi
40	2	risasi itawazindua	NL Sn	S.0 S.0	risasi itafupisha maisha
41	2	tumsikilize mzee	Sn NJ	S.26 S.6	nyamazeni wanaume
43	5	tutafute mbinu kuona ulimwengu nje	NL NL NL NL NL	S.14 S.14 S.14 S.14 S.14	tutafute mbinu kuona ulimwengu nje
44	1	mwenzetu	NJ	S.9	Wanaume
45	3	sisi tupige mawe	NL Sn NL	S.8 S.0 S.0	sisi kupiga jiwe
46	2	mtoboa ukuta	Sn NL	S.1 S.1	atakapotoboa ukuta
50	1	nimetoboa tobo	Sn	S.3	mtoboa ukuta
51	2	tusikilizane vijana	Sn NJ	S.9 S.28	tumsikilize watu
52	1	lo!	NL	S.48	lo!
53	1	nimeona	Sn	S.9	Kuona
54	1	unaona	Sn	S.0	Ninaona
56	1	Wengi sana	NL	S.22	Wengi
57	2	mbuzi kila mahali	NL Sn	S.0 S.0	mbuzi wengi sana
58	1	watu	Sn	S.31	Watu
59	1	mtu	NJ	S.0	Watu
60	1	mnasikia	Sn	S.7	tusikilizane
61	4	huko nje hakuna watu	NL NL NL NL	S.29 S.29 S.1 S.2	huko nje hakuna watu
62	1	mbuzi	NL	S.4	Mbuzi
63	1	ulimwengu	NL	S.19	Ulimwengu
64	2	sisi watu	NL NL	S.17 S.2	sisi watu
65	1	wote	NL	S.1	Wote
66	2	nami nitazame	Sn Sn	S.19 S.59	Mimi msinitazame
67	2	umemwona mbuzi	Sn NL	S.11 S.10	ninaona mbuzi
69	3	nimeona viumbe mbuzi	Sn NJ NL	S.14 S.13 S.12	ninaona mbuzi mbuzi
70	1	Lo!	NL	S.17	Lo!

71	1	nini	NL	S.16	Nini
72	1	Lo!	NL	S.1	Lo!
73	1	wanawake	NL	S.39	wanawake
74	1	wazuri	Sn	S.37	Mbichi
75	1	wanawake	NL	S.1	wanawake
77	1	wanawake	NL	S.2	wanawake
78	1	wanawake	NL	S.4	wanawake
79	1	wanawakce	NL	S.5	wanawake
80	1	kelele	Sn	S.63	nyamazeni
81	1	tazama	Sn	S.14	mtazame
82	1	lahaula	Sn	S.11	Lo!
83	1	hao	NL	S.9	Hao
84	1	polisi	NL	S.0	Polisi
85	1	Aaah	NL	S.36	Aaa
86	3	mimi nijionce siamini	NL Sn Sn	S.39 S.16 S.17	mimi nimcona sina hakika
87	2	uzec naona	Sn Sn	S.45 S.0	Mzec Nijionce
89	1	bendera	NL	S.1	Bendera
90	1	bendera	NL	S.2	Bendera
91	1	serikali	Sn	S.59	Nchi
92	1	alama mbili	Sn	S.3	Bendera
93	1	alama ya jembe	Sn	S.4	Bendera
94	1	tena	NL	S.0	Tena
95	1	halafu	NL	S.86	Halafu
96	1	jembe	NL	S.2	Jembe
97	1	Chapa ya mamba	Sn	S.3	Alama ya jembe
98	3	halafu alama mtu	NL NL NL	S.2 S.5 S.38	halafu alama mtu
99	1	jua	NL	S.0	Jua
100	2	tena mionzi	NL Sn	S.7 S.1	tena jua
102	2	hao watu	NL NL	S.18 S.37	hao watu
103	1	jua	NL	S.4	jua
104	2	tena naona	NL NL	S.2 S.15	tena naona
106	3	mimi sijui kusoma	NL Sn Sn	S.16 S.3 S.0	mimi sijui kusoma
107	1	alama	NL	S.14	alama
108	1	kalamu	Sn	S.3	maandishi
111	1	nini	Sn	S.39	nini
112	1	ujambazi	Sn	S.27	majambazi
113	5	majambazi hjuko nje jina langu	NL NL NL NL NL	S.28 S.51 S.51 S.0 S.0	majambazi hjuko nje jina langu
115	1	chama	NL	S.4	chama

117	3	nchi jirani imeteka	NL NL Sn	S.86 S.86 S.86	nchi jirani wameteka
118	4	mzee ebu tutazamic utaona	NL Sn Sn Sn	S.76 S.51 S.51 S.10	mzee hebu tutazamic utaona
119	1	Lo!	NL	S.46	Lo!
120	1	hao	NL	S.56	hao
121	1	wengi ajabu	Sn	S.64	wengi sana
122	1	Waisraeli	Sn	S.1	Wazungu
123	2	mmoja wao Hitler	Sn Sn	S.78 S.2	mwenzetu mmoja Wazungu
124	1	haikosi	Sn	S.5	labda
125	2	mikoba benki ya dunia	NL Sn	S.0 S.0	mikoba mikoba ya fedha
127	2	wanatuletea fedha	Sn NL	S.1 S.1	Wamecnea fedha
128	1	watazameni	Sn	S.9	tutazamic
129	2	wameshibashiba wana njaa	Sn Sn	S.0 S.0	wanatuletea fedha wanakuja kuchukua
130	2	matumbo yamevimba wenye njaa	Sn Sn	S.0 S.0	wameshibashiba wana njaa
131	1	shibe	Sn	S.1	wameshiba
132	1	Alaa!	Sn	S.12	Lo!
133	4	huko nje naona jela	NL NL Sn Sn	S.19 S.9 S.14 S.114	huko nje utaona wafungwa
134	3	wafungwa ulimwenguni wengi	NL NL NL	S.110 S.105 S.12	wafungwa ulimwenguni wengi
135	4	tena jela imeandikwa Soko la dunia	NL NL Sn Sn	S.34 S.1 S.8 S.30	tena jela maandishi Benki ya dunia
136	4	jela soko tena labda	NL NL NL NL	S.0 S.0 S.0 S.19	jela soko tena labda
137	4	tazama vizuri soko Afrika	Sn NL NL Sn	S.8 S.8 S.0 S.21	watazameni vizuri soko kiafrika
138	2	wafanyakazi ulimwenguni	NJ NL	S.36 S.2	watu ulimwenguni
139	2	ametuandikia barua	Sn Sn	S.3 S.34	imeandikwa maandishi
140	1	Max	Sn	S.23	ujamaa
141	1	unamjua	Sn	S.27	linajulikana
142	2	nimesoma maandishi	Sn Sn	S.6 S.37	imeandikwa maandishi
143	3	mzee Maximilian ninayemfahamu	NL Sn Sn	S.24 S.2 S.29	mzee Max linajulikana

144	1	mzce	NL	S.0	mzce
145	2	mabuku kichaa	Sn NL	S.2 S.14	maandishi kichaaa
148	2	wafunngwa wote	NL NL	S.13 S.9	wafunngwa wote
149	2	Wote sawa	NL NL	S.0 S.0	Wote sawa
150	1	mfungwa	NL	S.1	mfungwa
151	6	Kila mfungwa anastahili heshima kutambuliwa kuthaminiwa utu wake	NL NL NL NL NL NL	S.0 S.0 S.0 S.0 S.0 S.0	Kila mfungwa anastahili heshima kutambuliwa kuthaminiwa utu wake
152	2	jela wafanyakazi	NL NL	S.15 S.13	jela wafanyakazi
153	7	tukitoka jela tutasimamia haki maendeleo wakulima wafanyakazi	NL NL NL NL NL NL NL	S.0 S.0 S.0 S.0 S.0 S.0 S.0	tukitoka jela tutasimamia haki maendeleo wakulima wafanyakazi
154	2	tukitoka jela	NL NL	S.0 S.0	tukitoka jela
155	10	tukitoka jela tutahakikisha hakuna dhuluma, vitisho, ubaguzi, rushwa, uonevu upendeleo	NL NL NL NL NL NL NL NL NL	S.0 S.0 S.0 S.0 S.0 S.0 S.0 S.0 S.0	tukitoka jela tutahakikisha hakuna dhuluma, vitisho, ubaguzi, rushwa, uonevu upendeleo
156	3	tukitoka jela uongozi wa kinafiki	NL NL NL	S.0 S.0 S.0	Tukitoka Jela dhuluma, vitisho, ubaguzi , rushwa, uonevu upendeleo
157	4	tukitoka jela tutakomesha uongozi wa kinafiki	NL NL NL NL	S.0 S.0 S.0 S.0	tukitoka jela tutakomesha uongozi wa kinafiki
158	2	huko nje	NL NL	S.24 S.24	huko nje
160	1	nikaue mzungu	Sn	S.0	nikajaze madebe
Jumla	233				